

Firczák Gyula részvétele a hegyvidéki és az amerikai akcióban

*A hegyvidéki akció kezdete
és a görögkatolikus egyház támogató tevékenysége*

BRAUN LÁSZLÓ

Firczák Gyula (1836–1912) püspök a 19–20. század fordulóján, 1892–1912 között irányította a munkácsi görögkatolikus egyházmegyét. Egy olyan időszakban, amikor számos, korábról alig ismert, nem egyházi jellegű probléma is felvetődött, úgy az általa vezetett közösségben, mint egészében véve a magyarországi társadalomban. Tudásának és széles látókörének köszönhetően helyesen érzékelte a gondokat, s az egyházi tevékenysége mellett sokat tett hívei társadalmi felemelése érdekében. A lelki gondozás mellett figyelme és munkája kiterjedt a szociális-gazdasági jellegű problémákra, amelyek fokozatosan politikai arculatot kezdtek öltetni.

A millenniumi ünnepek is hozzájárultak ahhoz, hogy a helyzet megoldása érdekében a kormány cselekvésre szánja el magát.¹ 1896-ban a Vereckére látogatott miniszterek és állami tisztviselők megdöbbenve tapasztalták a hegyvidéki emberek nyomorát. Ennek, s Firczák Gyula püspök ezzel kapcsolatos beadványai hatására állami akció kezdődött az Északkeleti-Kárpátok lakosainak a megsegítésére.

Már 1896-ban találkozott egymással Bánffy Dezső miniszterelnök és Firczák Gyula püspök, s részben politikai megfontolásból – a közelgő választások miatt – megállapodásra került sor közöttük. Az öt pontból álló kompromisszum legjelentősebb része a 4. pont volt, amelyben a Máramaros, Ung, Bereg és Zemplén megyék hegyvidéki területein élő rutén nép megélhetéséről és egyben a tömeges kivándorlás megakadályozásáról esett szó.²

A millennium évében Bereg megyében már elindult egyfajta közgazdasági mozgalom hitel- és értékesítő szövetkezetek létrehozására, kölcsönök biztosítására, fajtiszta állatok, facsemeték beszerzésére. Megszervezésük elsősorban

1 A rutén nép körében uralkodó rendkívüli nyomorra 1896 elején Halász Géza *Ötvenezzer beregmezei orosz létkérdése* című Munkácson megjelent röpirata hívta fel a figyelmet. BOTLIK József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. 1997. 121.

2 BOTLIK József: 1997. 120.

Balajthy Mór szolyvai főszolgabíró és Nedeczey János országgyűlési képviselő nevéhez fűződött.

Mivel a kezdeményezés gyökeresen nem tudott javítani az emberek nyomorán, ezért 1897. február 4-én a képviselőház egyik tanácskozási termében Firczák Gyula értekezletre hívta össze Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegyék országgyűlési képviselőit. A tanácskozás jegyzőkönyvét dr. Hegedűs Béla, országgyűlési képviselő, a püspök sógora vezette. Ő indítványozta, hogy a vármegyékbe bizottságokat küldjenek ki és tanulmányozzák a helyzetet, illetve a szükséges teendőket memorandumban dolgozzák fel. A különböző memorandumokat majd Firczák püspök elnöklete alatt a bizottságok átadják a megfelelő minisztereknek, az egészet együttesen pedig a miniszterelnöknek juttatják el.³

1897. március 8-án a hegyvidéki lakosság érdekében Firczák Gyula püspök és a megyék 14 országgyűlési képviselője⁴ memorandumot nyújtott be a miniszterelnök és a kormány számára Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában címmel.⁵

A képviselők a miniszterelnöknek címzett beadványuk előszavában úgy mutatták be a ruszinságot, mint „hazafiságban gazdag, de földi javakban kimondhatatlanul szegény” népet, azoknak az utódait, akik a honfoglalókkal együtt érkeztek a Kárpát-medencébe, és „már-már a végpusztulás felé sodortatnak”.⁶ A problémát nagyinak, annak orvoslását pedig sürgősnek tekintették. Nem bíztak abban, hogy várakozni lehet addig, míg a társadalom öngától megoldja a nehézségeket. Az országgyűlés tagjai ezért konkrét javaslatokat tettek a minisztériumok felé. A vallás- és közoktatásügyi, kereskedelmi, belügyi, földművelésügyi és pénzügyi tárcák figyelmét olyan intézkedésekre hívták fel, amelyek viszonylag nem nagy költséggel jártak, de eredmény tekintetében, és ahogyan fogalmaztak, hazafiság szempontjából nagy volt a jelentőségük.

A korabeli újságok különböző terjedelemben számoltak be a Firczák Gyula által szervezett értekezletről. A Magyar Állam hosszabb cikkben adott hírt „A rutének érdekében” rendezett értekezletről, megemlítve minden résztvevőt és beszámolva felszólalásaikról.⁷ A későbbi számában a lap áttekintést adott a rutének történelméről és korabeli problémáiról.⁸

3 BOTLIK József: 1997. 121–122.

4 Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegyék országgyűlési képviselői voltak: Szaplóczay Miklós, Urányi Imre, Nyegre László, Jónás Ödön, Szentpály Jenő, br. Perényi Zsigmond, Lónyai Sándor, Lónyay Géza, Nedeczey János, Bartha Ödön, Tomcsányi László, gr. Sztáray Gábor, Komjáthy Béla és Hegedűs Béla.

5 BOTLIK József: 1997. 121.

6 DAZO. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 2.

7 *A rutének érdekében.* // Magyar Állam. Egyetemes politikai napilap. Harmincyolcadik évfolyam, 29–11 360. szám. Budapest, 1897. február 6.

8 *A „fidelissima natio” sorsa...* // Magyar Állam. Budapest. Harmincyolcadik évfolyam,

A Kárpáti Lapok a budapesti események után írt az országgyűlési képviselők tanácskozásáról a „ruthén nép felsegítésére”.⁹ Az újság közölte, hogy az egyik lap antiszemita jelleget tulajdonított a mozgalomnak, ezért az értekezletre meghívtak három előkelő zsidó képviselőházi tagot: Chorin Ferencet, Neumann Ármint és Mezei Mórt. A négy vármegye (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros) képviselői leszögezték, hogy ők a szegény sorsú zsidóságon is segíteni kívánnak.¹⁰

A Munkács című hetilap az értekezlet jegyzőkönyvét soron következő számában leközölte.¹¹ A Kelet 1897. február 11-ei számában a címlapon tudósított a tanácskozáson elhangzottakról *Értekezlet a felvidék érdekében* címmel.¹² Az értekezlet okának a felvidéki nyomort, a négy vármegye lakosságának az éhezését tekintették, s hogy ezért Brazíliába vándorolnak ki. A képviselők tanácskozására a Földművelésügyi Minisztérium költségvetésének a megtárgyalása előtt került sor. Az újság szerint az értekezlet fontosságát az is jelezte, hogy „két minister is elküldte a megbízottait, valamint lejött a fővárosba a munkács-egyházmegyei püspök is, a kinek egyházi kormányzósága alá tartozik a négy ínséges vármegye”.¹³ Egy hónappal később a hetilap – szintén a címlapon – tájékoztatást adott a memorandum pontjairól,¹⁴ majd az Emlékirat pontos szövegét is közölte folytatásokban, a minisztériumokhoz benyújtott részek alapján.¹⁵

A memorandum benyújtása után Firczák Gyula püspök lelkészeitől számos üdvözlő levelet kapott. Ilyen volt az 1897. március 20-án a tőketerebesi esperes által írott, amelyben az esperesség lelkészei nevében méltatta a döntés helyességét és a püspök hozzáértését: „Méltóságod szétnézett egyh. megyéje területén, hogy a szükségben szenvedőkön segíthessen, ismert nagy befolyásával a magyar kormány figyelmét a nyomor felé fordította. Országos mozgalmat indított, felébresztette a szabad sajtót, – így ezek által megismertette a magas és intező körökkel lelki gyermekei nyomasztó helyzetét.”¹⁶

32–11 363. szám. 1897. február 10.

9 Kárpáti Lapok. Egyházi, tanügyi és társadalmi hetilap. Harmadik évfolyam, 7. szám. Ungvár, 1897. február 14.

10 A hegyvidéki akció vezetői később is kiemelték, hogy az állam támogatást nyújt mindenkinek vallási és nemzetiségi hovatartozástól függetlenül.

11 *Értekezlet.* // Munkács. Társadalmi hetilap. XIV. évfolyam, 7. szám. Munkács, 1897. február 14.

12 *Értekezlet a felvidék érdekében.* // Kelet. A magyarországi görög katolikusok érdekeit képviselő politikai hetilap. Tizedik évfolyam, 6. szám. Ungvár, 1897. február 11.

13 *Értekezlet a felvidék érdekében.* // Kelet. Tizedik évfolyam, 6. szám. Ungvár, 1897. február 11.

14 *A ruthén nép érdekében.* // Kelet. Ungvár, 1897. március 11.

15 *Emlékirat az éjszakkéleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában.* // Kelet. Tizedik évfolyam. 14., 16., 18., 19., 25. szám.

16 DAZO. F. 151., op. 17., od. zb. 1522., f. 37–38.

A kormány komoly érdeklődést tanúsított az Északkeleti-Kárpátokban zajló események iránt és mindenképpen megoldást szeretett volna találni a beadványban felvetett problémákra. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter kijelentette, hogy már korábban is figyelemmel kísérte a bizottság működését és már a memorandum benyújtása előtt több ügyben intézkedett. Ezekhez tartozott a munkácsi Schönborn-Buchheim uradalmi hitbizomány területe egy részének a bérletbe vétele az állam részéről, amit aztán kisebb részletekben, közvetítők nélkül a helyi lakosságnak szándékoztak bérbe adni. A hitbizomány Bereg vármegyében 233 067 katasztrális holdon terült el, a megye területének 37, erdőseinek 71 százalékát foglalta el. Az uradalmi birtokból 185 444 hold erdő, 23 454 hold legelő és rét, 18 816 hold szántó, 501 hold szőlő volt.¹⁷ Bánffy miniszterelnök is nagyobb arányú kormányintézkedéseket ígért a kérvény átvételekor.

Már a beadvány után közvetlenül elkezdődött a levelezés a püspök és a különböző minisztériumok között. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter Firczák Gyula püspökkel hetenként levélben értekezett az állami akcióról.¹⁸ A kereskedelemügyi miniszter személyesen fordult Firczák Gyulához az emlékirat egyes javaslataival kapcsolatban, hogy véleményét kikérje és még részletesebb tájékoztatást kapjon, s azáltal foganatosítson „gyors eredménnyel biztató intézkedéseket”. A miniszter utalt a fafeldolgozásra, szerszámkészítésre, a szövőipar, a kosárfonás kialakítására, néptanítók küldésére egyes helységekbe, akik bizonyos szakmákat betanítanának.¹⁹ Levelek érkeztek a megyei közigazgatási hivataloktól, pénzügyi igazgatóságoktól, amelyek felvetették azokat a törvény adta lehetőségeket, amelyeket a programban alkalmazni lehetett.

A részletes tájékozódás érdekében a püspök bevonta a helyi lelkészeket, s azzal a program előkészítése és megszervezése is elkezdődött. Felhasználva egyházi befolyását, körleveleiben szólította fel a lelkészeket, hogy támogassák az állam segítő tevékenységét, s a maguk körében tegyenek meg mindent, „a mi e szép, e nemes, e szent célnak elérésére üdvösnek bizonyul.” Tanulmányozzák a nép helyzetét, vitassák meg a kérdéseket, állapodjanak meg a legfontosabb teendőikben, tudassák azokat az országgyűlési képviselőkkel, a kormány intézkedéseit értessék meg a néppel, tájékoztassák és lássák el őket megfelelő utasításokkal. Különösen három pontra hívta fel a figyelmüket, amelyekre a válaszokat a minisztériumok (kereskedelemügyi, földművelésügyi és igazságügyi) irányába kellett közvetíteniük: mely községekben lehet különböző háziipart kialakítani; milyen településeken lehet földműves iskolákat felállítani; hol lehet községi szövetkezeteket létrehozni?²⁰

17 BOTLIK József: 1997. 124.

18 Kárpáti Lapok. Ötödik évfolyam, 31. szám. Ungvár, 1899. július 30.

19 DAZO. F. 151., op. 17., od. zb. 1522., f. 40.

20 Firczák Gyula körlevele, melyben kárpátalji ruthén hitsorsainak érdekében megyéjének papságát tevékenységre buzdítja. // Kelet. Tizedik évfolyam, 21. szám. Ungvár, 1897.

Egyes esetekben olyan részletek derültek ki a helyi viszonyokról (pl. az uzsora különféle formáiról), amelyekre a helyi hatóságok nem fordítottak figyelmet. A lakosság lelkészeiken keresztül végtelen bizalommal fordult a püspökhöz. Később a bizalom a miniszteri kirendeltségre és vezetőire is kiterjedt.

1897 elején Firczák Gyula azzal a kéréssel fordult a beregszászi pénzügyigazgatósághoz, hogy a vetőmag-vásárlási kölcsönök esetében kedvezményeket biztosítsanak a hegyvidéken élők számára.²¹ Az Emlékirat hatására Lukács László pénzügyminiszter 1897. április 2-án kelt 24 952. számú körrendeletében utasította a négy vármegye pénzügyigazgatóságát, hogy mérjék fel a hegyvidéken élő lakosság adóhátralékát, amit ingó és ingatlan birtokaik hiányában nem tudnak befizetni, s leírásukra tegyenek jelentést.²² A vármegyék lakossága üdvözölte a pénzügyminiszter lépését, mint a kormány első komolyabb intézkedését a hegyvidéki lakosság érdekében.²³ 1897. június 8-án Szabó Albert pénzügyigazgató körrendeletében a Bereg vármegyében fekvő munkácsi, szolyvai és felvidéki járásokban bizonyos adófajták esetében könnyítést rendelt el.²⁴ A pénzügyminisztérium a hegyvidéken élők nehéz viszonyaira tekintettel 1897-től folyamatosan bizonyos adótartozásokat engedett el.²⁵

Bereg vármegye törvényhatósági bizottsága 1897. április 7-én és 8-án megtárgyalta az országgyűlési képviselők által benyújtott emlékiratot. A bizottság határozatában több kéréssel fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Az egyik a kongrua²⁶ rendezése volt, elsősorban a fizetés biztosítása és körülírása, hogy a papság ne legyen rászorulva jövedelme növelésére, hanem híveivel foglalkozhasson. A másik a tanítók fizetésének a kérdése volt a hegyvidéki járásokban. Munkájuk fontosságára való tekintettel kérelmezték, hogy az 400 forinton felül legyen megállapítva.

A háziipar fejlesztése tekintetében a szövés mellett a faipar meghonosítását javasolták, valamint ennek érdekében a szolyvai elemi iskola mellett egy faipari tanműhely felállítását, úgyszintén Szolyván egy fa- és vegyipari gyár létesítését kezdeményezték. Ezen kívül még különböző útvonalak kiépítését javasolták, amelyek működésük esetén jelentősen fellendítenék a helyi kereskedelmet.

Firczák Gyula a hegyvidéki akciót megindulása után is folyamatosan figyelemmel kísérte és jelentős mértékben támogatta működését. 1899 elején

május 27.

21 DAZO. F. 151., op. 17., od. zb. 1522., f. 55.

22 Uo. f. 56.

23 *Lukács László pénzügyminiszter a felvidéki népről.* // Kelet. Tizedik évfolyam, 15. szám. Ungvár, 1897. április 15.

24 DAZO. F. 151., op. 17., od. zb. 1522., f. 56–57.

25 Lukács László pénzügyminiszter Széll Kálmán miniszterelnöknek írt jelentésében a máramarosi viszonyok kapcsán tudósít az 1897-től 1901-ig leírt különböző adók összegéről. MNL. K 26. 1902–XXXI–1134.

26 Kongrua: a lelkipásztorkodó papság ellátásáról való gondoskodás olyan esetekben, amikor a lelkipásztori hivatallal nem jár együtt megfelelő javadalmazás.

22 lelkészt jelölt ki az Alsóvereckén lefolytatott négyhetes tanfolyam elvégzésére. Öt szaktanár irányítása alatt a résztvevők a földművelésről és az állattenyésztésről nyerhettek részletesebb ismereteket.²⁷ A gazdasági program keretében működő hitelszövetkezetek és az áruraktárak négy vármegyére történő kiterjesztése idején felkérte a lelkészeket, hogy teljes odaadással segítsék elő a szövetkezetek megalakulását a községekben. Ugyancsak felhívta őket a helyi iparfejlesztő bizottságok megszervezésére. Ennek érdekében a személyes kapcsolatok felhasználására biztatta a görögkatolikus papságot, valamint arra, hogy a vármegyei törvényhatósági közgyűléseken indítványtételrel, illetve felhívásokkal segítsék elő létrejöttüket és sikeres tevékenységüket. A püspök a lelkészek mellett kiemelte, hogy a tanítók és a kántor-tanítók közreműködésére is számít.²⁸

Egy másik körlevelében aktívabb részvételre biztatta a lelkészeket a hegyvidéki akcióban. A többség odaadó tevékenységét elismerte, viszont kiemelte, néhányan csak kötelességérvetből végezték feladatukat, s voltak olyanok, akik mások lelkesedését letörni szándékoztak. Püspöki szigorával intette az akció támogatására beosztottait: „A segítő actióban mindnyájan egyenlően vegyenek részt, – nehogy a tapasztalt tevékenység, lelkesedés és buzgólkodás fokához kelljen mérnem az egyházmegyém lelkészei részére évenként engedélyezni szokott segélyek mérvének megállapítását.”²⁹

1901. május 3-án Firczák Gyula püspök levélben arról tájékoztatta Egán Edét, hogy az uralkodó fogadta őt és érdeklődött a „felvidéki actióról”. A püspök válaszában elmondta, hogy: „az ügy élén Egán Ede személyében oly széles és éles látókörű egyén áll, miszerint az eddigi kezdeményezés után a

27 *Gazdasági tanfolyam.* // Kárpáti Lapok. Ötödik évfolyam, 8. szám. Ungvár, 1899. február 19.

28 *Firczák Gyula püspök 1900. évi 4793. számú körlevele Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung vármegyék papságának és kántortanítóinak a hegyvidéki akcióról.* 1900. június 21. /A forrás szövegét Marosi István nagybégányi görögkatolikus lelkész bocsátotta a rendelkezésemre. Az eredeti forrás Bendász István görögkatolikus kanonok hagyatékában található. A hagyaték kezelője Bendász Dániel nyugalmazott görögkatolikus esperes./

A hegyvidéki akció keretein belül működő hitelszövetkezetek esetében 131 pénzügyintézet tagságáról rendelkezünk különböző pontosságú adatokkal. 71 hitelszövetkezetben görögkatolikus lelkész volt az elnök, 22-ben görögkatolikus lelkész, tanító vagy gondnok volt az alelnök, 32 esetben lelkész vagy tanító volt a könyvelő. Ezek többször fedték egymást, azaz egy-egy hitelszövetkezetben olykor mind a három vezető pozíció a helyi görögkatolikus egyházközséget irányító személyek közül került ki, esetleg ugyanaz a személy töltött be különböző vezetői tisztségeket. Összességében azonban a személyeken keresztül is ismert 131 hitelszövetkezetből 88-ban (2/3) volt valamelyik irányítói pozíció görögkatolikus tisztségviselő felügyelete alatt. Amennyiben a többi hitelszövetkezet vezetői között egyáltalán nem voltak görögkatolikus egyházi személyek, abban az esetben is a pénzügyintézetek több mint 50 százalékának az irányítását ezen egyház képviselői látták el.

29 *Firczák Gyula püspök 1901. évi (V.) 2611. számú körlevele.* 1901. április 18. Bendász István görögkatolikus kanonok hagyatéka.

fokozatos javulást lehet remélni.” Az uralkodó örömmel vette, hogy ezeket a híreket a püspöktől hallotta.³⁰

Firczák Gyula püspöksége alatt több alkalommal biztatta lelkészeit és híveit a hegyvidéki akció támogatására. Nem csak kezdeményezője, hanem pártfogója és védelmezője volt az állami segélyprogramnak. Egyrészt a görögkatolikus hívek és ezzel együtt a rutének felemelkedési lehetőségének, a vidék anyagi és szellemi megújulásának tartotta a kormány támogató tevékenységét. Másrészt az állam számára is fontosnak tartotta a nép jólétének a megteremtését. Gondolkodását, az ügyhöz kapcsolódó viszonyát, személyes és egyháznak hozzáállását is tükrözi lelkészei számára írott körlevele: „A magas Kormány tagjai kérelmünket és actionkat a legnagyobb jóindulattal és szeretettel fogadták és készséggel megígérték annak támogatását, – de kikötötték, hogy ezen actióban a segítség teljesítéséhez módját illetőleg a szükséges tényezőkről gondoskodjam. És én akkor az én szeretett papjaimra gondoltam, mert meg voltam győződve, hogy [...] kötelességének fogja ismerni, [...] a segítő actióban tevékeny részt vegyen, amidőn hiveink anyagi jólétének előmozdításáról van szó. Ezért hívtam fel Nagytisztelendőségteket e tárgyban többször kibocsátott körleveleimben és kértem fel a buzgó és lelkiismeretes közremunkálásra. Örömmel tapasztaltam [...], hogy papjaim a beléjük helyezet bizalmat teljesen kiérdemelték, lelkesültséggel közreműködtek a segítő actióban.”³¹

Firczák püspök mindvégig figyelemmel kísérte és támogatta a hegyvidéki akciót. Erről tanúskodik Berzeviczy Zsigmonddal történt levélváltása, aki 1908 őszétől irányította az állami programot. A gazdasági szakember levélben értesítette a püspököt a kinevezéséről, és a „szóbeli bemutatkozásáig” is kérte hathatós támogatását. A püspök válaszában biztosította a hegyvidéki akció új vezetőjét, hogy tevékenységében saját hatáskörén belül ugyanolyan készségesen fogja támogatni, mint ahogyan tette azt hivatali elődjei esetében.³²

Az állami program indítványozása mellett Firczák püspök tekintélyével és hatalmi befolyásával nagymértékben hozzájárult a hegyvidéki akció sikeréhez. Lelkészei az ő biztatására és személyes példamutatásának hatására jelentős munkát végeztek a lakosság körében. A püspök és az egyház képviselőinek tevékenysége nélkül az akció kivitelezése nehezebb, eredményessége kisebb lett volna.

30 DAZO. F. 772., op. 7., od. zb. 322., f. 1–2.

31 *Firczák Gyula püspök 1903. évi 2636. számú körlevele.* 1903. április 18. Bendász István görögkatolikus kanonok hagyatéka.

32 DAZO. F. 151., op. 25., od. zb. 1813., f. 1–3.

Kivándorlás az Északkeleti-Kárpátok vidékéről a XIX–XX. század fordulóján

Az 1890-es évektől a szociális-gazdasági nehézségek következtében jelentős emigrációs hullám indult meg, ami különösen érzékenyen érintette az egyházmegyét. A kivándorlás problémája nem vonatkoztatható el a Hegyvidéki akciótól, hiszen a gazdasági eredményeken túl a program egyik határozott célja volt az emigrációs hullám visszaszorítása.

A kivándorlás a nyugat-európai államokban már jóval korábban megkezdődött, nem volt tehát teljesen ismeretlen a magyar politikusok számára sem. Ennek ellenére rövid idő alatt jelentős méreteket öltött, és igazán a megfelelő ellenszert sem sikerült megtalálni a jobb élet reményében útnak indulók marasztalására.

A közönyösséget sem lehet felróni az állami közigazgatás akkori tisztviselőinek, hiszen a folyamatot kezdetétől fogva figyelemmel kísérték, ami nem kevés aggodalommal töltötte el az ország vezető politikusait. Az 1880-as évektől a kivándorlás egyre erőteljesebben éreztetni kezdte hatását. A hatóságok adatokat gyűjtöttek és intézkedéseket fogantatosítottak az útra kelők visszatartására. Az állami tisztviselők, ha nem is tettek meg minden tőlük telhetőt, kérdés marad, mennyire lett volna képes megakadályozni ezt a már-már természetes folyamatot az állam mesterséges úton. Jellemző, hogy a nyugat-európai országokat sokkal hamarabb elérő kivándorlási hullám a XIX. század végi Magyarországot is hasonló gazdasági környezetben találta. Egy olyan időszakban, amikor az ipari forradalom, a kapitalista piacgazdaság éreztetni kezdte a hatását, s ezzel együtt járt a társadalmi viszonyok erőteljes átalakulása is. Az elodázott földreform és a népességrobbanás elsősorban a paraszttömegek százazreit mozdította ki korábbi lakóhelyéről. A személyes okok csak másodlagos szerepet játszottak a kivándorlásban.

A hatóságok kevés, illetve átmeneti sikereket tudtak csak elérni, hiszen a 20. század elejére a kivándorlás egyre jelentősebb méreteket öltött. 1906. július 1-je és 1907. június 31-e között majd kétszázezen utaztak ki az Egyesült Államokba.³³ A hivatalos statisztikai adatok szerint 1900 és 1913 között az akkori Magyarországról közel másfél millióan hajóztak ki az USA-ba (1 463 693 személy).³⁴ A kivándorlás kb. 86 százalékban az Amerikai Egyesült Államokba irányult.³⁵ A jobb élet reményében útra kelt emberek egy része Kanadát, Dél-Amerika országait, vagy Dél-Afrikát választotta úti célként. Sokan a kiutazást csak átmeneti állapotnak tekintették, munkát keresni indultak, és feltett szándékuk volt, hogy egy kis pénz összegyűjtése után hazatérjenek. Később

33 PUSKÁS Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 204.

34 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913*. Budapest, 1918. 16. táblázat

35 SZÁNTÓ Miklós: *Magyarok Amerikában*. Gondolat. Budapest, 1984. 46.

azonban ez a többségnél végleges letelepedési szándékká módosult. Pontos adatokat szolgáltatni a kivándorlók számáról nem lehet, hiszen a hivatalos statisztikai adatok csak az útlevéllel rendelkezőket tartalmazzák. Az emberek egy jelentős része azonban titokban, szökve lépte át a határokat. A másik nehézséget az támasztja, hogy egyesek többször is megtették a tengerentúlra vezető utat, közben hazatértek családjukhoz, így az oda-vissza utazásokat sem lehet kiszűrni a pusztá számadatokból. Egy része a távoli országokban munkát kereső embereknek valóban hazatért.

Az emigráció először az ország északi megyéiben indult meg. Elsőként a hegyvidéki német polgárság tagjai keltek útra. A viszonylagos jólétük mellett további gazdasági lehetőséget láttak a kivándorlásban.³⁶ Az agrárnépesség tömeges kiutazása 1885 körül indult meg, elsőként az északkeleti megyékből, a szlovák és ruszin lakosságot érintve nagymértékben.³⁷ A legtöbben Sáros és Zemplén megyékből indultak el szerencsét próbálni. A kivándorlási hullám Zemplénből fokozatosan Ung megyére is áterjedt, ahol valamivel később szintén jelentős méreteket öltött, és a lélekszámhoz viszonyítva nagyon magas volt az arányuk (1899 és 1913 között átlagosan a megyében ezer főre 19 kivándorló jutott).³⁸ Az Ung megyéből történő kivándorlás már 1880-tól kimutatható, igaz, eleinte nem tulajdonítottak ennek különösebb jelentőséget. Nem is igazán tudtak tenni ellene, hiszen a községi előljárók kötelesek voltak minden hozzájuk forduló személynek honossági vagy magaviseleti igazolványt kiállítani. Bereg megyében a 19. század utolsó évtizedében kezdődött el, de csak 1900-tól vált jelentőssé a kivándorlás, Máramaros és Ugocsa vármegyékben pedig a 20. század első évtizedének közepétől nőtt meg az országot elhagyók száma. Hogy Ung vármegyére a szomszédos zempléni események milyen hatással voltak, arra a szobranci járás szolgabírája egyik jelentésében külön is kitért. Amint írta, a nagymihályi járásból (Zemplén megye) sokan elmentek Amerikába, jelentős pénzüsszegeket küldtek haza, aminek a hatására egyre többen hagyják el otthonukat.³⁹

A kivándorlás a paraszti társadalom minden rétegét érintette, de például a debreceni kamarához tartozó Szatmár, Máramaros, Bereg és Ugocsa megyéknek a „bányászattal foglalkozó köznépe” sem tudott megélni otthon, ezért a „kivándorlás eszméjével kezdett el foglalkozni”.⁴⁰

A hegyvidéki megyékből elindult kivándorlás nagyon erőteljes volt. Ezzel is magyarázható, hogy az országgyűlési vitákon egy ideig a magyarországi kivándorlást teljesen azonosították a hegyvidéki kivándorlási mozgalommal,

36 VÁRDY Béla: *Magyarok az Újvilágban*. Bp., 2000. 202.

37 DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán: *Magyarország társadalmá a 19. században*. in *Magyarország története a 19. században*. Szerk.: Gergely András. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 426.

38 MSK: 1918. 2. táblázat

39 DAZO. F. 4., op. 1., od. zb. 66., f. 11.

40 RÁCZ István: *A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon, 1849–1914*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 96.

s az sem véletlen, hogy a kivándorlást elemző közgazdasági tanulmányok is először ezeket a megyéket vetették vizsgálat alá.⁴¹

A kivándorlás elsősorban az ipari gócpontoktól távol eső helységeket, a peremvidékeken lévő városokat és megyéket fogta át. 1899–1913 között Ung megyéből a statisztikai adatok szerint 45 657 ember vándorolt ki, ami a korabeli magyarországi viszonylatban Zemplén, Torontál, Sáros és Szepes megye után az ötödik helyet jelentette az elköltözött emberek számát tekintve.⁴²

A hegyvidéken a magas népszaporulat és természet adta körülmények miatt még érzékenyebben érintette a földhiány a lakosságot. A helyzeten az sem változtatott igazán, hogy minden évben a felvidéken élők tízezrei kerestek munkát az alföldi területeken. Ez a belső vándormozgalom már korábban is jellemző volt. Így keresték meg a télire való élelmet a hegyvidéki lakosok. Olcsó munkájukból adódóan gyakran alkalmazták sztrájktrőrknek az alföldi mezőgazdasági munkások gazdasági követeléseivel szemben. 1898 májusában Krasznay Péter főszolgabíró a Szabolcs megyei Ibronyban lezajlott eseményekről tett jelentést. Beszámolójában leírta, hogy Fried Ignác helyi földbirtokos 7 Máramaros megyei, Kusnica községből érkező lakost fogadott fel mezei munkára. Miután a munkások megérkeztek és a községben ennek elterjedt a híre, a helyi lakosok a földbirtokos házához vonultak, s arra kérték, hogy bocsássa el a felfogadott embereket, a munkákat ők is elvégzik. A birtokos bele is egyezett, azonban egy későbbi időpontot adott meg a szerződés megkötésére és elutazott. Ezután fiatal legények behatoltak Fried udvarába, kihúzgálták szállásukról a kusnicai munkásokat, a szomszéd falu határáig kísérték azokat és azzal fenyegették meg őket, hogy ha visszatérnek, „nem látják többé Tótországot”.⁴³ A hivatalos adatok szerint Máramaros megyében 1897-ben 11 590 ember keresett munkát, de csak mintegy 5 ezer számára tudtak biztosítani a mezőgazdaságban és a fűrésztelepeken. A négy megyéből – Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros – 1900-ban 76 290 ember dolgozott idegen- vagy napszámos munkásként a síkvidéki területeken.⁴⁴

A nehézségek leküzdése, az életkörülmények javítása érdekében az emberek nagy bizalommal viszonyultak Egán Ede és a hegyvidéki miniszteri kirendeltség felé, panaszaiikkal sokszor nem a helyi hatóságokhoz, hanem a miniszteri biztoshoz fordultak. Leveleik, kérelmeik hitelesen ábrázolják a parasztság nehéz sorsát a századfordulón. Kajdanó község lakosai a kereseti lehetőség hiányát, a napszámért fizetett alacsony bért, a magas adókat és a mérhetetlen szegénységet fogalmazták meg 1900 márciusában írott levelükben. Egy hold

41 RÁCZ István: *Paraszatok elvándorlása a faluból*. in *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. II. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 455.

42 RÁCZ István: 1972/II. 454.

43 DÁNIEL Ferenc – OROSZ István: *Ab, Amerika! Dokumentumok a kivándorlásról 1896–1914*. Gondolat. Budapest, 1988. 20.

44 MANDRIK Ivan: *Akik szülőföldjükkön feleslegesek voltak*. in *Kalendárium*, 1979. 49.

földet 4 forintért arattak, a szénát negyed vagy ötödében, a lóherét hatodában kaszálták. Saját földjén vagy tíz család tudott csak boldogulni, és vagy húsznak háza sem volt, bérelték azt és szelléreskedésből éltek. Akiknek háza volt, azokat évi 8-10 forint adóval terhelték. A falunak még legelője sem volt. A századfordulón már vagy száz ember hagyta el a községet és utazott ki Amerikába, amit a többiek is szívesen megtettek volna, csakhogy az útiköltséget nem tudták előteremteni. „Ugy vagyunk itt megszorítva mint vas a fogóban s ha Méltóságod a szegény nép iránti ösmért jó indulata és tehetsége által nem segít bajunkon, itt hiába panaszkodunk bárkinek is, igazságot nem kapunk” – írták a kajdanóiak.⁴⁵ Pászika község lakói azért fordultak a miniszteri biztoshoz, mert Húsvéthoz közeledve nem volt elegendő lisztjük, az állami boltból szerettek volna kölcsönözni, aminek árát tíz hét leforgása alatt szándékoztak megtéríteni.⁴⁶ Némely esetben a falu papja vagy tanítója fordult a kirendeltséghez a lakosok nevében. Szidorfalváról a falusi tanító emelt szót három család ügyében, mert adóhátralék miatt elárverezték a házukat (egy épületben laktak), holott az még a korábbi lakók alatt gyűlt össze, s azok olyan kiúttalan helyzetbe kerültek, hogy attól féltek, segítség nélkül elpusztulnak.⁴⁷ Megtörtént, hogy maga a természet okozott kárt a lakosságnak, mint az a kölcsényi lakosok segélykérő leveléből kitűnik. Azt panaszolták el, hogy a Latorca folyó évről-évre a szegény földművesek földjeiből egy nagy részt elmosott, s azt a túlsó oldalon fekvő uradalmi földekhez csatolta. A falu szegény lakói ily módon 15 év alatt mintegy 15 katasztrális holdnyi területet veszítettek el. Az emberek a folyó szabályozását és egy mérnök kiküldését kérelmezték.⁴⁸ Szabó Oreszt szélestói és kölcsényi görögkatolikus esperes lelkész azt írta Egánnak, hogy a földhiány miatt – aminek persze nem csak a folyó volt az oka – a két község úgy elszegényedett, hogy sokan kénytelenek lesznek kivándorolni.⁴⁹

A hegyvidéki miniszteri kirendeltség erőfeszítései hamarosan mutatkozni kezdtek, s az a kivándorlás visszaszorításában is éreztette a hatását, hiszen a lakosság anyagi jóléte és az emigráció mértéke szoros összefüggésben állt egymással. Hagara Viktor, Bereg megye főispánja az egyik, 1900. május 18-án kelt levelében a kirendeltség kiterjesztését kérte Egán Edétől a megye felvidéki területeire, ahol minden erőfeszítés ellenére a kivándorlás egyre nőtt, míg a kirendeltség működési területén az alig volt észlelhető.⁵⁰ Az Ung megyei főispán is arról számolt be egy alkalommal a belügyminiszternek, hogy leginkább a hegyvidékeken működő hitelszövetkezetek tudják helyi szinten megakadályozni a kivándorlás terjedését.⁵¹

45 DAZO. F. 772., op. 1., od. zb. 114., f. 3–4.

46 Uo. f. 5.

47 Uo. f. 17.

48 Uo. f. 20.

49 DAZO. F. 772., op. 1., od. zb. 86., f. 14–15.

50 DAZO. F. 772., op. 1., od. zb. 117., f. 35–36.

51 DAZO. F. 4. op. 1., od. zb. 638., f. 11.

Máramaros megyéből a kivándorlók egy jelentős része nem az USA-ba, hanem Brazíliába távozott. Ez egyfajta sajátossága volt a Máramaros megyei kivándorlásnak, ellentétben az Ung vagy a Bereg megyeivel. Az 1897-ben a kormánynak átnyújtott Emlékirat pontjaiban is a brazíliai kivándorlást említik meg a szerzők.⁵²

Firczák Gyula 1901. január 2-án kelt levelében a máramarosi kivándorlás megfékezése tárgyában fordult Széll Kálmán miniszterelnökhöz. Levelének megírása előtt lelkészeitől részletesen tájékozódott a viszonyokról, s Balogh Mihály püspöki külhelynök és máramarosi főesperes jelentését a kivándorlás okairól csatolta saját írásához a miniszterelnök számára.⁵³

Balogh Mihály a máramarosi kivándorlási mozgalmat „egészen újabb keletű” dolognak tekintette. Míg korábban a szomszédos megyékben régebben elkezdődött kivándorlás és az Amerikából érkező hírek nem hatottak a máramarosi emberekre, addig „az utóbbi időben [...] kimondhatatlan vágy szállotta meg elhagyni e hazát [...], kivinni gyermekeit [...], és e szándékában nem tudja őt megakadályozni sem a hatóság, sem pedig az általa előbb annyira szeretett papság”.⁵⁴ A kivándorlásra ösztönző okok között említette az úrbérendezést, az erdőtörvényt és az uzsorát. A kiutazók végcéljáról azt írta: „Ma özönlenek Brazíliába, hol reájok a megsemmisülés vár, de jöhet ügynök a ki kivezeti őket oda, hol a megélhetés nem fog a regék világába tartozni”.⁵⁵

A dél-amerikai országban nagyon kemény munka várta őket, kevés pénzt kerestek, az éghajlat miatt sokan megbetegedtek és odavesztek. Erre már Kazy József is felhívta a kormány figyelmét, aki a hegyvidéki kirendeltséget irányította Egán Ede halálát követően. Mivel maguk után szinte mindent felégettek, földjüket, házukat olcsón eladták, így kevesen tértek csak haza, s otthon aztán koldulniuk kellett. Így jártak a tereselpataki lakosok is, akik 134-en visszatértek ugyan Brazíliából, de birtokaik visszaszerzéséért évekig kellett pereskedniük. A per azonban nem volt eredményes, mivel a helyi kereskedők az adásvételi szerződésekben teljesen járatlan embereket becsapták, a tanúkat pedig a tárgyalás során az „emlékező tehetségük cserben hagyta”. Ezért néhányan földjüket, vagy annak csak egy részét, jóval magasabb áron, kénytelenek voltak visszavásárolni, vagy saját földjükön bérlőkké váltak.⁵⁶ Mivel több példa akadt erre, ezért a kormány erővel is igyekezett visszatartani a nagy csoportban útnak induló lakosokat.

52 DAZO. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 6.

55 Uo. 24. lap. A miniszterelnök számára a földművelésügyi, a kereskedelemügyi, a vallás- és közoktatásügyi, a belügy- és a pénzügyminiszter írásban számolt be az elvégzett munkáról, illetve azokról a tervekről, amelyek összefüggték a lakosság kivándorlásának a megakadályozásával (MNL. K 26. 1902–XXXI–1134., f. 7–14., 39–40, 41–42, 44–45, 48–50.). Egán Ede, mint a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője ez ügyben jelentést tett a földművelésügyi miniszternek (DAZO. F. 772., op. 7., od. zb. 35.).

56 DAZO. F. 772., op. 1., od. zb. 306., f. 6–26.

Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros megyékből a hivatalos statisztikai adatok szerint 1899–1913 között 92 418 ember vándorolt ki, közülük 19 162 személy még hazatért, akikről viszont nem tudhatjuk, a későbbiekben nem indultak-e ismét útnak. Az Egyesült Államokba szintén ugyanebben az időszakban 89 957-en utaztak ki. Bereg, Ugocsa és Ung megyékből a hivatalos útlevéllel útnak indulók nagy többsége (99,3 százaléka) az USA-ba ment. Máramaros vármegyéből az 1911. évi adatok alapján az országot elhagyók túlnyomó része szintén az Egyesült Államokba távozott (83,2 százalék), mellette jelentős volt még a Romániába vándorlók aránya (14,2 százalék).⁵⁷ Hivatalos adatok szerint 1901–1910 között a kivándorlási veszteség Bereg megyében 6, Ugocsa megyében 7,7, Ung megyében 14,3 százalékot jelentett, míg Máramaros megyében ez mindössze 2 százalékot tett ki.⁵⁸

Az amerikai akció és eredményei

Az első között utazott ki híveihez az Egyesült Államokba Dzubay Sándor lelképásztor, hogy összefogja az Amerikába kivándorolt görögkatolikusokat. 1889-ben érkezett meg New Yorkba, s a keleti part több városában tevékenykedett – eredményesen. Munkáját helyreállított, megvásárolt és felépített templomok jelezték (Scranton, New York Brooklyn, Leisering). Működése azért is fontos volt az egyház számára, mivel kevés magyar nyelvű lelkész volt a tengerentúlon. Mivel abban az időben görögkatolikus püspökség nem működött, azért a hívek a római katolikus templomokba jártak. Ebből aztán ellentét alakult ki a római és a görögkatolikus papok között, s gyakran megtörtént, hogy a görögkatolikus hívek inkább választották a rítusukhoz közelebb álló ortodox, semmint a római katolikus templomokat. Magyarországon mindez úgy tükröződött, hogy pánszláv izgatás kezdődött el a kivándorolt görögkatolikusok között. A hatásai pedig abban mutatkoztak meg, hogy Magyarországon is elkezdődött a skizmatikus mozgalom.⁵⁹

A kormány mindezek hatására nekilátott az ún. amerikai akciónak, amelynek lényege az volt, hogy hazafias papokat küldjenek Amerikába. A századfordulótól kezdve már a görögkatolikus egyház is számba vette a kivándoroltakat, azonkívül adatokat kért az ottani lelkészekről a hívek számát illetően. Izay Antal lelkésszel küldött üzenetet Firczák püspök Damjanovich Tivadar brooklyni lelkésznek, aki 1901. május 24-i válaszlevelében beszámolt az ottani görögkatolikusok lélekszámáról. Adatai szerint az addigi összeírásoknak megfelelően

57 MSK. 1918. 8. táblázat.

58 NAGY Mariann: *Agrárregiók Magyarországon a 20. század elején*, PTE Történettudományi Intézet, Pécs, 2015. Forrás: <http://mek.oszk.hu/15000/15099> (utolsó letöltés: 2016. július 24.) 472–473.

59 GÖNCZI Andrea: *A ruszjin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*, PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár – Beregszász, 2007. 30–31.

a Magyarországról és Galíciából kivándoroltak lélekszáma összesen 250 ezer fő volt. A kivándoroltakból 120 ezer személy volt hitközségekbe szervezve: 95 ezer magyarországi; 25 ezer galíciai. Akkor 61 görögkatolikus templom működött és 44 lelkész tevékenykedett. A lelkészek közül a munkácsi egyházmegyéből 26, az eperjesiből 8, míg Galíciából 10 érkezett. A kanadai, argentinai és braziliai hívek száma kb. 35 ezer volt.⁶⁰ Később az egyházmegye külön kimutatást készítettett a kivándoroltakról.

A magyar kormány a Vatikánnal egyetértésben 1902-ben egy apostoli vizitátort küldött ki Amerikába, átmeneti megoldásként a püspökség megszervezéséig. A választás Hodobay Andor, Eperjes megyei kanonokra esett, akit püspök 1902. április 14-én kelt levelében az amerikai lelkészek figyelmébe és pártfogásába ajánlott.⁶¹ Hodobay rendkívül energikusan látott munkához, azonban mint a magyar érdekek amerikai védelmezője, rövid idő múlva összekülönbözött a szláv nyelvű hívekkel, illetve az azokat tömörítő СОЕДИНЕНИЕ nevű szervezet tagjaival. Mivel újabb konfliktusok alakultak ki a tengerentúli görögkatolikusok között, Hodobay Andor a várt eredményt, a hívek összefogását és a püspökség létrehozását nem tudta elérni, s 1906-ban hazatért.⁶²

Minden magyarországi törekvés ellenére – amin Firczák munkácsi és Vályi eperjesi püspökök 1906-os római látogatása sem segített –, Vatikán a leMBERGI Septicky érsek jelöltjét választotta, akit Bécs is támogatott. Így 1907-ben Ortinszky Szótér leMBERGI bazilita szerzetest nevezték ki az Egyesült Államok görögkatolikus püspökévé.⁶³ Ortinszky sem volt jó választás, hiszen a magyar nyelvű görögkatolikusok nem tudták őt elfogadni, és a lelkészek is több panaszlevelet intéztek Firczák püspökhöz, hogy a kinevezett amerikai püspök „ukrainista politikát” folytat, s emiatt a hívek tömegével csatlakoznak a skizmatikus mozgalomhoz.⁶⁴

Az évtized végére azonban bizonyos megegyezés volt tapasztalható Ortinszky és a magyar nyelvű hívek között. Ezt látszik igazolni, hogy amikor görögkatolikus papnevelő intézetet szándékozott létrehozni Washingtonban, akkor a kollégium vezetésére és a görögkatolikus rítusok megtanítására két tanerőre volt szüksége, akik közül az egyiknek Galíciából, a bazilita rendből, a másikkal pedig Magyarországról kellett érkeznie.⁶⁵

Firczák püspök gondoskodása kiterjedt az Egyesült Államokban élő görögkatolikus hívekre, még ha problémáikat nem is tudta teljes mértékben rendezni. Megoldásra törekedett és elért egy bizonyos kompromisszumot az őket közvetlenül irányító Ortinszky püspökkel.

60 DAZO. F. 151. op. 2., od. zb. 16., f. 4.

61 DAZO. F. 151. op. 2., od. zb. 415.

62 Gönczi A. 2007. 33–34.

63 Uo.: 35.

64 DAZO. F. 151. op. 3., od. zb. 1936., f. 31.

65 Uo.: f. 33.

Firczák Gyula részvétele a hegyvidéki és az amerikai akcióban

Firczák Gyula munkássága mindenképpen többre értékelhető, mint szorosán vett egyházvezetői tevékenység. Hívei iránti „atyai gondoskodása” nem csak a szellemi-lelki megújulást jelentette számukra, hanem azzal együtt lehetővé tette a gazdasági felemelkedést és az otthontól távol a magyarságtudat megtartását.